

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

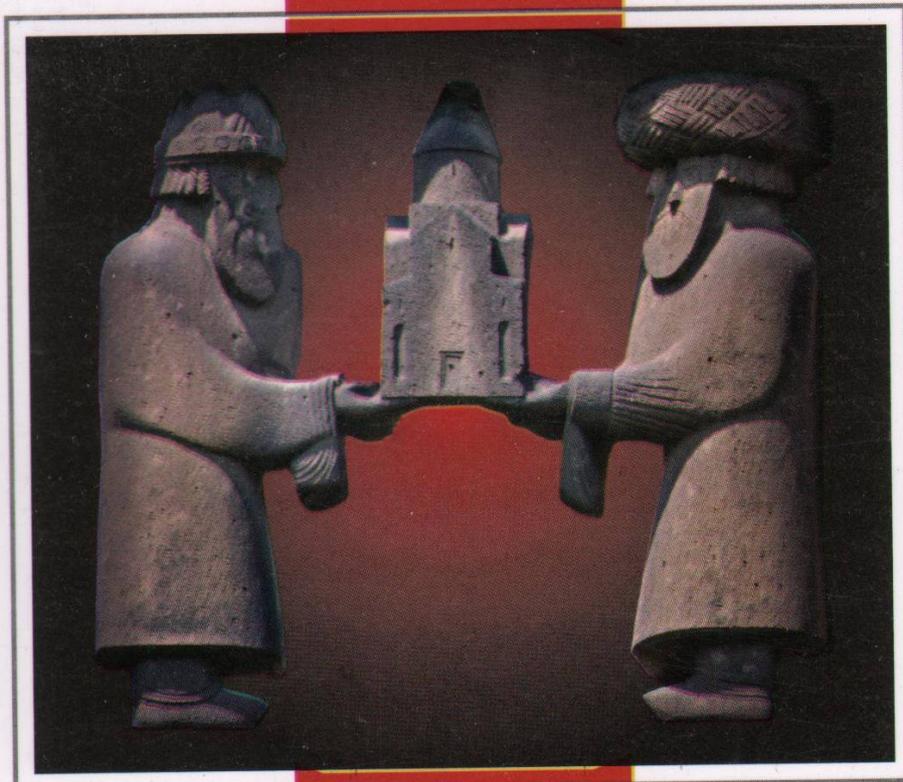
ՀՀ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ
«ՊԱՏՄԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԱՐԳԵԼՈՑ-ԹԱՆԳԱՐԱՆՆԵՐԻ
ԵՎ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆ» ՊՈԱԿ

ԱՐՑԱԽԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

YEREVAN STATE UNIVERSITY

“SERVICE FOR THE PROTECTION OF HISTORICAL
ENVIROMENT AND CULTURAL
MUSEUM-RESERVATIONS” NSCO
OF THE MINISTRY OF CULTURE OF RA

ARTSAKH STSTE UNIVERSITY

ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ԼԵՈՆԱՇԽԱՐՏԻ
ՊԱՏՄԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՄԻՋԱՉԳԱՅԻՆ
ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ

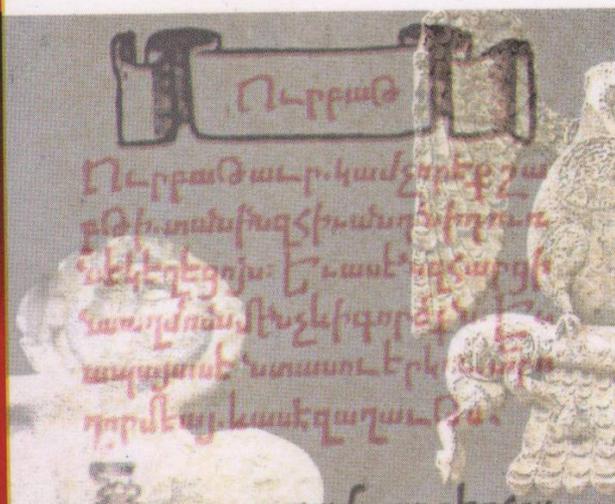
THE HISTORICAL-CULTURAL
HERITAGE OF
THE ARMENIAN
HIGHLAND

INTERNATIONAL
CONFERENCE

ՆՅՈՒԹԵՐԻ
ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ
THE
CONFERENCE
PROCEEDINGS

2012թ.
24.06
01.07

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

YEREVAN STATE UNIVERSITY

“SERVICE FOR THE PROTECTION OF HISTORICAL ENVIRONMENT AND
CULTURAL MUSEUM-RESERVATIONS” NSCO OF THE MINISTRY OF CULTURE OF RA

ARTSAKH STATE UNIVERSITY

THE HISTORICAL-CULTURAL HERITAGE OF THE ARMENIAN HIGHLAND

Materials of the International Conference

*June 24 – July 01, 2012
Yerevan – Stepanakert*

YEREVAN
YEREVAN STATE UNIVERSITY PRESS
2012

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀՀ ՄՇԱԿՈՒՑԹԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ

ՊԱՏՄԱՍՇՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԱՐԳԵԼՈՑ-ԹԱՆԳԱՐԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ՄԻԶԱՎԱՑՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆ» ՊՈԱԿ

ԱՐՑԱԽԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀԻ ՊԱՏՄԱՍՇՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միջազգային գիտաժողովի նյութեր

*2012 թ. հունիսի 24 – հուլիսի 01
Երևան – Ստեփանակերտ*

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2012

«Հայկական լեռնաշխարհի պատմամշակութային ժառանգությունը» միջազգային գիտաժողովի նյութերը հրատարակության են երաշխավորվել ՀՀ ԳԱԱ արվեստի, արհեստագիտության, հնագիտության և ազգագրության, պատմության ինստիտուտների և Երևանի պետական համալսարանի հայ բանասիրության ֆակուլտետի գիտական խորհուրդների կողմից:

Խմբագրական խորհուրդ

Յու. Սուվարյան (նախագահ)

Ա. Աղասյան

Ա. Ավագյան

Պ. Ավետիսյան

Ս. Դադայան

Ս. Հասրաթյան

Ա. Մելքոնյան

Է. Մինասյան

Հ. Պետրոսյան

Ռ. Մաֆրաստյան

Ա. Փիլիպոսյան

The materials of the International Conference “Historical-Cultural Heritage of the Armenian Highland” have been recommended for publication by the National Academy of Sciences of RA, the Institutes of Art, Oriental Studied, Archaeology and Ethnography, History and by the Academic Council of the Faculty of Philology of Yerevan State University.

Editorial Board

Yu. Suvaryan (Chairman)

A. Aghasyan

A. Avagyan

P. Avetisyan

S. Dadayan

M. Hasratyan

A. Melqonyan

E. Minasyan

H. Petrosyan

A. Piliposyan

R. Safrastyan

ՄԴ 63.3(2 Հ)

Հ 253

Հ 253

Հայկական լեռնաշխարհի պատմամշակութային ժառանգությունը: Միջազգային գիտաժողովի նյութեր: 2012 թ. հունիսի 24 – հուլիսի 01: Երևան-Ստեփանակերտ/ ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիա; ԵՊՀ; ՀՀ մշակույթի նախարարության «Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն» ՊՈԱԿ; ԱրՊՀ.-Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2012.-230 էջ:

Գիտաժողովն ընդգրկում է Հայկական լեռնաշխարհի պատմամշակութային ժառանգությանն առնչվող պատմական, հնագիտական, ազգագրական, արվեստի, ճարտարապետության, թանգարանագիտական բազմաթիվ հարցեր, արդի հիմնախնդիրներ և դրանց նորովի լուծումների ուղղություններ:

The Historical-Cultural Heritage of the Armenian Highland. Materials of the International Conference. 24 June – 01 July, 2012. Yerevan-Stepanakert/ National Academy of Sciences of RA; Yerevan State University; “Service for the Protection of Historical Environment and Cultural Museum-Reservations” NCSO of the Ministry of Culture of RA; Artsakh State University. –Yer.: YSU pub., 2012.-230 pages.

The Conference includes a number of historical, archaeological, ethnographical, art, architectural, museological questions, actual problems and the directions of solving them in new way related to the historical-cultural Heritage of the Armenian Highland.

ՀՏԴ 941(479.25):06

ԳՄԴ 63.3(2 Հ)

ISBN 978-5-8084-1605-5

© ԵՊՀ հրատարակչություն, 2012

© «Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն» ՊՈԱԿ

ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԱՌԱԿԱԽՈՍ ՊԸԼ ՊՈՒՂՈՒ ՍՈՑԻԱԼ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՐԳԻԾԱՆՔԸ

Հայրապետյան Թ. (ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտ, Հայաստան)
tamar.hayrapetyan@gmail.com

*Բանալի բառեր՝ երգիծանք, առակախոս, սոցիալ-քաղաքական, ծիծաղա-
շարժ, առակ:*

Պըլ Պուղու զվարճապատումների ծագման հայրենիքը Արցախ պատ-
մաազգագրական շրջանն է, մասնավորապես Պատմական Վարանդայի մե-
լիքությունը, որտեղից առակախոս Պուղու համբավը բանավոր կենցաղա-
վարմամբ տարածվել է տեղական սահմաններից դուրս, հասել Սյունիք, իսկ
ավելի ուշ՝ Իջևան ու Արարատյան դաշտ: Պուղին ունի մականուն՝ Պել
(խենթ, ծուռ), ինչն էլ վկայում է նրա բանահյուսական բնավորության մասին:

Մակար վարդապետ Բարխուդարյանցի հաղորդմամբ՝ Պըլ Պուղին եղել է
Վարանդայի իշխան Սելիք-Շահնազար Բ-ի զվարճախոս-կատակաբանը:
Շահնազար Բ-ի աջակցությամբ՝ վաչկատուն սարքջայի ցեղի գլխավոր Փա-
նահն իրեն հայտարարել է Ղարաբաղի խան և թշնամական քաղաքականու-
թյուն վարել Արցախի ու հարևան գավառների հայության նկատմամբ: Շահ-
նազար Բ-ն Արցախում գերագահություն նվաճելու նպատակով դաշնակցել է
Փանահի՝ հետ և թեև կյանքի վերջին տարիներին զոջացել է իր արարքների
համար, փորձել հաշտվել հայ մելիքների հետ, սակայն ժողովուրդը չի ներել
նրան և մեղքերը քավել փորձող դավաճանին խարազանել է Պըլ Պուղու եր-
գիծական կերպարի միջոցով շրջանառվող սրախոսություններով:

Պըլ Պուղին մելիքների ապարանքում եղել է ավելին, քան՝ սովորական
ծաղրածուն: Նա առակախոս-խորհրդատու էր, կրնկի վրա սուր խոսք հո-
րինող, հնարամիտ ու արդարադատ: Զվարճապատումներում Պըլ Պուղին
հաճախ հանդես է գալիս իբրև միջնադարյան դատավորի թատերախաղային
արքեսիպ՝ «Դատ-բեղաղ անողի», «Շառ կտրողի» կերպարով:

Բանահյուսական միջազգային դիպաշարերում ՊՂ Պուղի-Մելիք-Շահնազար գույզի փոխհարաբերությունը խաղարկվում է տեր և ծառա, տվյալ դեպքում իշխանավոր և ծաղրածու մակարդակով: Երկու կողմերն էլ, չնայած մշտական հակամարտությանը, գտնվում են անբաժան միասնության մեջ, ճիշտ այնպես, ինչպես լարախաղացն ու ծաղրածուն: Բայց եթե ներկայացման մեջ ծաղրածուն աստիճանաբար դառնում է պատրաստական, հլուհնազանդ ծառա, ոգևորություն խաղում, հիանում իր վարպետով, ապա ՊՂ Պուղին ոչ միայն չի քծնում Մելիք-Շահնազարին, այլև իր հնարախոսություններով հաճախ սաղորում է նրան՝ դրդելով հիմար արարքների, որպեսզի, ծիծաղաշարժ ու անբնական իրավիճակներում հայտնվելու վտանգից խուսափելով, նա փորձի կանգնել ճիշտ ուղու վրա: Մի անգամ Մելիքը հարցնում է Պուղուն, թե մարդու տունը ինչու՞ է քանդվում: «Որովհետև թշնամին ներսից է լինում», – պատասխանում է Պուղին (Թ. Հայրապետյան, անձնական գրառում, Արցախ, տետր № 2, 2001 թ.):

Մակար Բարխուդարյանցը 1883 թվականին Թիֆլիսում հրատարակած «ՊՂը-Պուղի» գրքի առաջաբանում անդրադառնում է հին ժամանակների կայսրերին, թագավորներին, շահերին, խալիֆներին զվարճացնող ծաղրախոսներին, որոնց շնորհիվ պետական այրերը թեթևանում էին դատավճիռների ծանրությունից ու բացասական հույզերից, և ապա զվարճաբանությունը արժևորում է իբրև կյանքի կանոնակարգվածությամբ պայմանավորված հուզական լարվածության լիցքաթափման միջոց՝ ընդգծելով հատկապես զվարճախոսության դերը քաղաքական մշակույթի մեջ. «Հարկ չը կայասել, թե քաղաքական աշխարհն արդեն ընդունած է զուարճաբանութիւնը իբրև կյանքի օգտակար միջոցներից մին...» (ՊՂ-Պուղի, 1883 թ., Գ):

ՊՂ Պուղին իր ժամանակի որոշակի սոցիալական, կրոնական, աշխարհաքաղաքական գաղափարների կրողն է և իբրև երգիծական կերպար բացահայտվում է անսպասելի իրավիճակներում:

Քաղաքական կարևոր հարցերի քննարկման նպատակով Պարսկաստան ուղարկված ծաղրածու ՊՂ Պուղու արտաքին տեսքը, հագուստ-կապուստը վստահություն չի ներշնչում մեր հարևաններին, և երբ նրանք տարակուսած հարցնում են, թե Ղարաբաղում մի կարգին մարդ չկա՞ր, որ Պարսկաստան ուղարկեին, ՊՂ Պուղին սառնասրտորեն պատասխանում է, թե՛ կա՛, իսկ չի կա: Բայց Ղարաբաղում կարգին մարդուն կարգին մարդկանց մոտ են ուղարկում (Թ. Հայրապետյան, անձնական գրառում, Արցախ, տետր № 1, 1999 թ.):

ՊՂ Պուղու զվարճապատումները, փոխանցվելով սերնդեսերունդ, ձևավորել են արցախահայության վարքային համալիրի կարևոր բաղադրիչներ:

րից մեկը՝ ժամանցն ու զվարճանքը՝ նոր լույս սփռելով XVIII դարի կեսերից մինչև XIX-ի սկիզբն ընկած ժամանակահատվածում արցախահայության սոցիալ-քաղաքական հարաբերությունների և մշակութային իրողությունների վրա:

THE SOCIAL AND POLITICAL SATIRE OF JESTER PELE PUGHI FROM KHARABAKH

Hayrapetyan T. (National Academy of Sciences of the Republic of Armenia,
Institute of Archaeology and Ethnography, Armenia)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՏՄԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Առուստամյան Ա. , Ժողովրդագրական իրավիճակը և վերաբնակեցման քաղաքականությունը ԼՂՀ-ում (2000-2010 թթ.)	11
Բալայան Վ. , Արցախի նոր և նորագույն շրջանի պատմության արտացոլումը ադրբեջանական պատմագրության մեջ և հայ պատմագիտական մտքի արցախյան դպրոցի հակադարձումներն ու հետագա անելիքները	13
Բաղդասարյան Ն. , Ղարաբաղի խանության վերացումը	16
Դադայան Ս. , Արցախի պատմամշակութային ժառանգությունը	18
Դանիելյան Է. , Հայկական լեռնաշխարհի մշակութային ամբողջականությունը բնութագրող հին և միջնադարյան հայկական տեղանունների համակարգ՝ ընդդեմ թուրք-ադրբեջանական կեղծարարությունների	21
Երանոսյան Ա. , Պատմական Ջավախքի Շտեա գյուղը՝ որպես հնագույն բնակավայր	23
Թոխարյան Կ. , Հայկական լեռնաշխարհի ժայռապատկերների քարտեզագրումը	25
Կարապետյան Բ. , Վաչական Բարեպաշտ թագավորի գործունեության (484-513 թթ.) հետ կապված որոշ բացահայտումներ	27
Հարությունյան Ս. , Արցախում ռազմական շինարարության պատմագրության մի քանի հիմնահարցերի մասին	30
Հմայակյան Հ. , Նշան Մարտիրոսյանի վաստակը խեթահայկական փոխառնչությունների բնագավառում	32
Հովհաննիսյան Ա. , Հայկական Մուշ. երեկ և այսօր	34
Մարությունյան Ա. , Թուրքական ժխտողականությունը և հայոց ցեղասպանության դատապարտման ու հատուցման նոր ռազմավարության անհրաժեշտությունը	36
Մելքոնյան Ա. , Հայ պատմագիտության հրատապ խնդիրները Հայկական լեռնաշխարհի պատմամշակութային ժառանգության ուսումնասիրության բնագավառում	38
Մինասյան Է. , Արցախյան ազատամարտի պատմության ուսումնասիրության վիճակն ու հայ պատմագիտության արդի հիմնախնդիրները	41
Մխիթարյան Է. , Գյուլիստանի և Թուրքմենչայի պայմանագրերի լուսաբանումը ադրբեջանական պատմագիտության մեջ	45
Շահնազարյան Ա. , Արցախի հայ իշխանական տների էթնիկ պատկանելության ադրբեջանական նենգափոխման շուրջ	47
Չոբանյան Պ. , Հայ պատմագիտության զարգացման գերակայությունները	49
Պապիկյան Ս. , Հայաստանի էներգետիկայի զարգացման առանձնահատկությունները մինչև 1920 թվականը	51
Սահակյան Ռ. , 1915 թ. արևմտահայ ինքնապաշտպանական կռիվների խեղաթյուրումը թուրքական պատմագրության կողմից	53
Ստեփանյան Հ. , Հայերի ներդրումն Օսմանյան կայսրությունում	55
Վարդումյան Գ. , Հին հայոց պաշտամունքային վայրերի և տաճարների քարտեզագրումը	57

Гаюк И., Культурное наследие армянской диаспоры в Украине: актуальные проблемы изучения и сохранения	59
Сафарян В., Фальсификация древней и средневековой культуры Арцаха в азербайджанской историографии	62
Bardakjian K., Armenian Historiography of the Late Medieval and Early Modern Ages: Accomplishments and Prospects	65
Terian A., The Beginning of Armenian Monasticism and the Primary Sources of the Golden Age	66

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Աղաբեկյան Մ., Հայ-ուրարտական ստուգաբանական դիտարկումներ	69
Ավագյան Ա., Գրականությունը՝ որպես պատմամշակութային և ազգային արժեք	71
Բալայան Զ., Ա. Բեկնազարյանի «Գաղտնիք Ղարաբաղի»-ն ժամանակի հոլովություն (XIX-XXI դդ.)	73
Գալստյան Ա., Գեղարվեստական վավերագրության զարգացման արդի հիմնախնդիրները	75
Դիլբարյան Ն., Բնիկ և փոխառյալ տոպոֆորմանտներն արդի Հայաստանի տեղանվանական համակարգը	77
Զաքարյան Հ., Հայաստանի լեզվավիճակը. ներկան և հեռանկարները	78
Խանյան Ս., Արցախի ճակատագիրը 20-րդ դարի հայ գրականության մեջ	80
Խաչատրյան Ա., Անձնանունների գործածությունը Աստվածաշնչի Ծննդոց գրքում	82
Հայրապետյան Թ., Ղարաբաղի առակախոս Պըլ Պուղու սոցիալ-քաղաքական երգիծանքը ...	83
Հարությունյան Խ., Հայկական ձեռագիր հիշատակարանը և լեզվական քննության զարգացման հեռանկարները	86
Միքայելյան Տ., Հայաստանի Հանրապետության տարածքում արաբատառ վիմագիր արձանագրություններ	88
Մուրադյան Ս., Արցախը Հովհաննես Շիրազի ստեղծագործության մեջ	90
Յակոբեան Ա., Բիայնական պետութեան մեջ հայ ժողովրդի էթնոհամախմբման գործընթացի պատմամշակութային առանձնայատկությունները	93
Պետրոսյան Ա., Հայ ցեղանունը	96
Պողոսյան Ն., Միասնական նոր գրական հայերենը 17-18-րդ դարերում	98
Սաֆարյան Վ., Մովսես Կաղանկատվացին և հայ պատմագրության ավանդները	100

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ալեքսանյան Տ., Դաշտադեմի ամրոցի պեղումները.....	105
Ավետիսյան Հ., Արամուս ամրոցի շերտագրությունը	107
Բաբաջանյան Ա., Նորահայտ հոգևոր կառույց Թեղուտում	109
Բադալյան Մ., Հազինե Փիրիի ուրարտական ժայռափոր դռան արձանագրության շուրջ	111
Բազեյան Կ., Ժողովրդական արվեստի տեղն ու դերը հայոց մշակութային ժառանգության մեջ....	113
Բալայան Մ., Արցախի պետական պատմաերկրագիտական թանգարանը՝ որպես արցախահայության պատմամշակութային ժառանգության պահապան. նրա առանձնահատկություններն ու խնդիրները	114
Գրեկյան Ե., Միաստվածության ակունքներում. (Աշշուր և Խալդի աստվածների պաշտամունքից մինչև Զրիստոս)	116
Գևորգյան Ա., Բորոխյան Ա., Մարգահովիտ բնակավայրի պեղումները	118
Գևորգյան Լ., Հայաստանում ազգագրության բացօթյա թանգարան ստեղծելու խնդրի շուրջ	121